

Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ

ПОЛЕМІКА В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ СТОСОВНО ОУН ТА УПА

Діяльність ОУН та УПА у Другій світовій війні викликає величезний суспільний інтерес. ОУН(Б) і створена нею УПА перебувають в центрі жорсткої полеміки між різними політичними силами сучасної України. Виникла так звана “проблема ОУН–УПА”, яку пробують розв’язати історики, політичні партії, місцева і центральна влади.

Вважається, що Українська Повстанська Армія виникла восени 1942 р. У цьому твердженні є певна частка умовності, хоча воно є вірним по суті. Під іменем УПА “Поліська січ” діяли у Поліссі і на Волині загопи Тараса Бульби (Боровця), який вважав себе прихильником уряду УНР у вигнанні. Паралельно з осені 1942 р. у цьому регіоні почалося формування збройних загонів Організації українських націоналістів (бандерівського напрямку).

Після численних, але безуспішних спроб знайти спільну мову з німецькою окупаційною адміністрацією, ОУН розгорнула збройну боротьбу. У квітні 1943 р. керівництво ОУН наказало підрозділам української допоміжної поліції перейти на нелегальне становище й об’єднатися зі збройними загонами ОУН. В один день, 18 серпня 1943 р. за його розпорядженням були роззброєні загопи УПА – “Поліська січ”. Частина людей Т.Боровця приєдналася до бандерівців. Надзвичайний збір ОУН у серпні 1943 р. затвердив верховне командування УПА на чолі з Романом Шухевичем і встановив непартійний статус повстанської армії. Все ж УПА була тісно зв’язана з ОУН.

Боротьба УПА з окупантами відрізнялася від дій радянських партизанів. Радянські партизани у тилу вермахту підпорядковувалися потребам фронту: диверсії на залізницях, удари по об’єктах військового значення, збір розвідувальної інформації. УПА діяла як самооборона населення: витискувала окупаційну адміністрацію, захищала людей від сваволі властей, зривала спроби вивозу в Німеччину продовольчих ресурсів і робочої сили, проводила оборонні бої з карателями по периметру й усередині контрольованої території. Залізниці, комендатури і штаби, місця зосередження бойової техніки залишалися поза її полем зору. Повстанці нападали на німецькі військові об’єкти тільки з метою захоплення зброї.

Коли Радянська армія наблизилася до західних областей України, УПА почала згортати боротьбу з окупаційними гарнізонами. Деякі командири повстанців і керівники місцевих осередків ОУН домовлялися з німцями про зброю і спорядження в обмін на розвідувальну інформацію. Але керівництво ОУН не бажало компрометувати себе співробітництвом із нацистами. У 1944 р. воно вже не сумнівалося в остаточній перемозі Об’єднаних Націй.

У 1944 р. повстанці від епізодичних сутичок із радянськими силовими структурами перейшли до активної боротьби. З часу утворення УПА вело боротьбу з підрозділами Армії Крайової. Це був третій фронт, що продовжив тривале трагічне українсько-польське протистояння.

З 1945 р. у бійців УПА залишився, по суті, тільки один ворог – радянська влада. Партизанська армія змінила свою структуру і почала діяти невеликими загонами. Вона підтримувалася населенням і поповнювалася незадоволеними радянською, особливо примусовим насадженням колгоспів і розгромом греко-католицької церкви. Жорстока боротьба продовжувалася аж до загибелі Р.Шухевича в березні 1950 року. Окремі вогнища опору залишалися до середини 60-х рр.

Московський центр боровся з УПА здебільшого руками вихідців із східних областей УРСР. Негативне ставлення до українських націоналістів прищеплювалося населенню східних областей вихованням, пропагандою і масштабними чекістськими провокаціями (коли сформовані з працівників державної безпеки і військовослужбовців внутрішніх військ загони у формі партизан УПА лютували серед місцевого населення). Значна частина населення східних областей, особливо старшого віку, дотепер вважає націоналістів пособниками гітлерівців, зрадниками, карателями.

Навпаки, населення західних областей розглядає їх як героїв. Кожному зрозуміло, що без постійної підтримки населення партизани не вижили б у лісах і горах. Через УПА пройшли за увесь час її існування сотні тисяч чоловік. У місцевого населення утворився стійкий імунітет на чекістські провокації з перевдяганнями.

З 1991 р. у борців із радянською владою з'явилася національна держава, про яку вони мріяли і за яку вели безнадійну багаторічну війну з тоталітарною наддержавою. Над куполом будинку українського парламенту в Києві замайорів синьо-жовтий прапор, під яким вони воювали. Паспорти громадян незалежної України прикрашені головним елементом державного герба тризубом, що був невід'ємною приналежністю форми бійця УПА. Однак ця держава, як і радянська, не дає ветеранам УПА пільг, порівнянних із тими, що мають ветерани Радянської армії, правоохоронних органів, афганської війни.

Питання про визнання УПА відповідно до інтересів української національної державності було поставлене ще 1992 р. напередодні і під час відзначення її 50-річчя. Ряд обласних і районних рад народних депутатів західного регіону України звернулися до Верховної Ради з клопотанням офіційно визнати борців ОУН і УПА учасниками національно-визвольної боротьби. Тоді ж визначилося і протистояння між прихильниками і супротивниками цього визнання.

Організація ветеранів України направила серію протестів проти “бандеризації” України. 27 березня 1992 р. заступник голови Ради ветеранів України Ф.Іщенко у листі до парламенту заявив: “Твердження про те, що ОУН–УПА вела боротьбу на “два фронти” – проти гітлерівського і сталінського тоталітаризму за суверенну Україну не відповідає дійсності. Тому для надання упівцям рівноцінного статусу з ветеранами Великої вітчизняної війни немає підстав”¹.

¹ Національне примирення чи конфронтація? (Збірник документів) // К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – С. 71.

При цьому радянські ветеранські організації послуговуються насамперед, пропагандистськими кагебистсько-партійними матеріалами про терор бандерівців у післявоєнний період та про їх колаборацію з фашистською Німеччиною, свідомо ігноруючи інформацію про боротьбу упівців проти німецького окупаційного режиму, а також про репресії німецької влади щодо ОУН та УПА.

Водночас робиться спроба “облагородити” радянський режим самим фактом існування антигітлерівської коаліції “Великої трійки”. Вони твердять, що коаліція СРСР із країнами Заходу ніби робила сталінський режим демократичнішим, а боротьбу ОУН і УПА з радянською владою характеризують як боротьбу українських націоналістів з Об’єднаними Націями, природно, на боці Німеччини. Цим самим свідомо ігнорується очевидна обставина, що антирадянська діяльність ОУН особливо посилилася після реалізації таємних нацистсько-радянських домовленостей серпня-вересня 1939 р., зокрема пакту Ріббентропа – Молотова. “Велика трійка” виникла аж ніяк не внаслідок дій Сталіна, а як наслідок, проколу радянсько-німецьких союзницьких домовленостей після нападу у червні 1941 р. Німеччини на Радянський Союз.

Цілком очевидно, що війна ОУН і УПА з радянськими силовими структурами лише хронологічно збіглася на своєму серединному етапі з війною між Об’єднаними Націями, серед яких опинився і Радянський Союз проти блоку фашистських країн. Але це були зовсім різні за характером і природою війни.

Особливої уваги заслуговує аналіз твердження про ОУН як тоталітарну структуру фашистського типу за ознаками ідеології, політики і соціальної практики. Називати ідеологію українських націоналістів тоталітарною логічно, бо при реалізації поставленої ними мети виникла б тоталітарна держава. Вони не допускали діяльність в державі інших партій, і тому, за їхніми уявленнями, Україна мала стати націократичною державою на чолі з “провідником” ОУН. Слово провідник мало таке значення, яке і у російській мові “вождь”, у німецькій – “фюрер”.

Однак ідеологія ОУН була такою лише до вирішальних поразок Німеччини на Східному фронті. З середини 1944 р. УПА була формально підпорядкована Українській головній визвольній раді (УГВР) – громадсько-політичному об’єднанню, частина членів якого представляла східні області України. Заснована на культі етнічності праворадикальна ідеологія ОУН не могла об’єднати суспільство. Крім того, керівники ОУН зрозуміли, що оновлення ідеологічної платформи необхідне для зміни міжнародних орієнтирів. Вони хотіли забути про близькі стосунки в 1939–1941 рр. з нацистською Німеччиною і налагодити зв’язки з демократичними країнами Заходу. Ідеологічний поворот здійснювався через УГВР, у документах якої засуджувалася етнічна винятковість.

Називати ідеологію українських націоналістів фашистською – абсолютно неправомірно. Вони не були расистами, на відміну від італійських фашистів чи німецьких нацистів. Зауважимо, що в СРСР, а опісля 1991 р. – у країнах СНД гітлерівців завжди називали фашистами². Цей стереотип має коріння у прямій забороні Й.Сталіна називати націонал-соціалістів Німеччини так, як вони самі себе йменували.

² Сталин Й. Сочинения. – М.: Госполитиздат, 1951. – Т. 13. – С. 293.

Виступаючи у січні 1934 р. на XVII з'їзді ВКП(б), генсек обурився тим, що слово "соціалізм" присутнє у назві партії Гітлера. Радянським пропагандистам і партіям Комінтерну було наказано називати нацистів фашистами. Сталінська заборона прищепилася, хоча між італійським фашизмом і німецьким нацизмом є глибока різниця.

Не витримує критики і спроба приховати злочиння радянського політичного режиму за широку спину Й.Сталіна, говорячи, що без його злочинь не було б і тоталітаризму. Ця теза була започаткована в концепції "культу особи", вперше озвученій в закритій доповіді М.Хрущова на XX з'їзді КПРС. Кваліфікувати як таємні злочиння можна лише деякі: наприклад, "катинську справу" або документально не розкриті й дотепер убивство С.Кірова. Терор голодом, масові репресії і депортації цілих народів ставали відомими негайно і всім. Пропагандистським поясненням акцій подібного масштабу могли повірити тільки ті, хто виховувався радянською владою, починаючи з жовтенятських "зірочок".

Політичний режим, який допускав злочини, що спричинили страждання і смерть десятків мільйонів людей, слід називати його власним іменем: комуністичний. Тоталітаризм – це родове визначення, що включає сукупність політичних режимів, відмітною ознакою яких було панування держави над суспільством. Тоталітарність комуністичного типу була абсолютною. По-перше, держава цілком підпорядкувала собі суспільство. По-друге, монополю існуюча партія підім'яла під себе державні структури. По-третє, вище партійне керівництво повністю контролювало всі інші ієрархічні структури багатомільйонної партії. По-четверте, після тривалої боротьби за владу у вищому керівництві з'явився вождь, що зосередив у своїх руках усі важелі так званої "диктатури пролетаріату": підпорядкував собі політбюро ЦК ВКП(б), всю партію, державні установи і, нарешті, суспільство загалом.

Винайдений В.Леніним владний тандем "партія – ради" зберігався у непорушеному вигляді аж до конституційної реформи М.Горбачова. Реформа 1988 р. уперше покінчила з диктатурою партійних комітетів і передала повноту влади радам, склад яких формувався шляхом демократичних виборів.

Проаналізувавши окремі звинувачення на адресу ОУН–УПА комуністичних противників українських націоналістів, ми не випадково вийшли на широкі узагальнення. Виявляється, що ця проблема відображає реально існуюче протистояння в пострадянському суспільстві, корені якого сягають у далеке минуле. Йдеться не тільки про гідні жалю явища, коли ветерани, які понад півстоліття тому боролися між собою зі зброєю в руках, не хочуть примиритися. Суть протистояння значно глибша: багато людей не приймає нової реальності і хотіли б повернутися в минуле. Цьому минулому вони присвятили все життя, і у них не залишилося ні бажання, ні уміння пристосуватися до сучасної дійсності. Їх обурює, що життя, прожите ними було не таким, яким вони його собі уявляли, що нове суспільство, на їх думку, не виявляє належної турботи про тих, хто знищив нацистську Німеччину.

Не випадково особливо гірку образу у радянських ветеранів викликає доля переможців і переможених у Другій світовій війні: перші тепер переможені, другі святкують перемогу. Їм важко зрозуміти, що в 1945 р. вони здобули перемогу не для себе, а для своїх вождів. Адже в післявоєнному світі з'явилася тоталітарна наддержава, що не захотіла йти зі звільненої Європи аж до 1989 р. Ще важче їм зрозуміти, що саме переможені, а не вони, здобули свободу, якою розпорядилися у власних інтересах і перетворили

Німеччину в країну, що динамічно розвивається. Тому у середовищі радянських ветеранів знаходять відгук заклики їхніх незмінюваних керівників зберегти ту історичну пам'ять, що цілеспрямовано формувалася сталінськими пропагандистами.

1993 р. Президія Верховної Ради України вирішила організувати перевірку діяльності ОУН і УПА. Кабінету міністрів наказувалося створити спеціальну комісію. Формування її покладалося на міністерство юстиції³.

Постанова Президії Верховної Ради України від 1 лютого 1993 р. "Про перевірку діяльності ОУП-УПА" послужила стимулом до розгортання дискусії. Прихильники і супротивники ОУН та УПА провели в 1993 р. ряд конференцій. Зокрема набула громадського звучання організована Всеукраїнським братством УПА у Галичині конференція на тему "Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: історія, уроки, сучасність". Учасники її відстоювали думку про те, що українські націоналісти є борцями за незалежність України, а тому заслуговують громадського визнання. Радянські ветерани провели в Києві свою конференцію на тему "Справжні і міфічні визволителі України", на якій таврували ганьбою українських націоналістів.

"Війна конференцій" не справила враження на владу. 22 жовтня 1993 р. Президент України Леонід Кравчук підписав схвалений Верховною Радою закон "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту". У ньому перераховувалися категорії громадян, визнаних учасниками бойових дій. До них відносилися, серед інших, "бійці Української повстанчої армії, які брали участь у бойових діях проти німецько-фашистських загарбників на тимчасово окупованій території України в 1941–1944 роках, які не вчинили злочинів проти миру та людства і реабілітовані відповідно до Закону України "Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні".

З цієї цитати можна зрозуміти, що закон передбачав два обмеження стосовно бійців УПА: по хронології і по суті. По-перше, під його дію не підпадали бійці УПА, що діяли впродовж десятиох років проти радянської влади (1945–1955). По-друге, закон вимагав від бійця УПА довести, що він не робив злочинів. Безумовно, ця норма була закладена в закон тими, кому з дитинства прищеплювалася ненависть до націоналістів.

Друга половина 1993 р. і перша 1994 р. характеризувалися гострою кризою влади, яка вичерпалася достроковими виборами. У березні 1994 р. був обраний новий склад парламенту, а у липні новий президент.

У середині 1994 р. Міністерство юстиції знову звернулося до проблеми ОУН та УПА. 14 червня відбулася робоча нарада разом із відповідальними працівниками Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України і Головного архівного управління. Було вирішено сформуванати науково-дослідну групу для вивчення архівних документів з метою відтворити реальну картину діяльності ОУН і УПА. Однак засобів на фінансування діяльності робочої групи не знайшлося, і вона не завершила роботи. Все ж показово, що урядові структури визнавали за необхідне провести науково-дослідну роботу стосовно ОУН та УПА, починаючи з її первинного етапу – вивчення архівних документів.

---

³ Протистояння. Звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій, громадян України до комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА // К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – С. 12.

До того часу нагромадилася величезна кількість досліджень з історії ОУН і УПА, включаючи публікації архівних документів. Однак майже усе, що друкувалося, відтворювало точку зору людей, причетних до тієї або іншої політичної партії. Іншими словами, колосальна історіографія проблеми не давала уявлення про реальність.

З новою силою полеміка в суспільстві навколо проблеми ОУН та УПА спалахнула на п'ятому році існування незалежної України. 21–22 червня 1996 р. з ініціативи ради Організації ветеранів України була проведена науково-практична конференція “Доля Перемоги і переможців”. У зверненні до Президента України, голови Верховної Ради і прем'єр-міністра керівники ветеранських організацій зажадали засудити ОУН і УПА, а також припинити фінансування праць тих авторів, котрі не поділяли політичних поглядів комуністів⁴. Йшлося про прийняте, але не реалізоване рішення профінансувати з державного бюджету науково-дослідну роботу з проблеми ОУН та УПА.

Одночасно 95 народних депутатів України направили лист-звернення до урядів України, Беларусі, Росії, Ізраїлю, Польщі, Словенії і Югославії зі спробою залучити перелічені країни до кампанії осуду українського націоналістичного руху в роки Другої світової війни. Лідер Компартії України Петро Симоненко під час перебування на засіданні Ради Європи в Страсбурзі у вересні 1996 р. зустрічався з представниками ряду європейських країн, намагаючись схилити їх до участі в цій пропагандистській кампанії⁵. Однак спроби комуністів інтернаціоналізувати дискусію не увінчалися успіхом.

Прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України стало безсумнівною перемогою національно-патріотичних сил. На хвилі цієї перемоги вони відновили тиск на Верховну Раду з метою домогтися офіційного визнання ОУН та УПА владними структурами незалежної України. 13 вересня парламент створив тимчасову комісію щодо сприяння у вивченні питань, пов'язаних із перевіркою діяльності ОУН та УПА. На паритетних засадах у комісію увійшли народні депутати, що представляли різні погляди на конфліктну проблему. Очолив групу А.Юхимчук, що працював до свого обрання народним депутатом вчителем історії, а потім – заступником глави Жмеринської районної державної адміністрації.

Комуністична орієнтація Організації ветеранів України, яка так демонстративно засвідчила своє негативне ставлення до проблеми ОУН та УПА, викликала розкол у ветеранському русі. У жовтні 1996 р. у Києві відбувся установчий з'їзд Всеукраїнського об'єднання ветеранів Другої світової війни. Нове об'єднання очолила людина з яскравою біографією – Ігор Юхновський: у 1945 р. – солдат-підривник, у 1965 р. доктор фізико-математичних наук, у 1982 р. – академік АН УРСР, в 1990–1991 рр. – лідер опозиції у Верховній Раді України, у 1992–1993 рр. – перший віце-прем'єр-міністр в уряді Л.Кучми.

З'їзд “розкольників” викликав гостру реакцію ліворадикальних політиків. Народні депутати України С.Довгань, М.Лавриненко, І.Найда, П.Симоненко, а також керівники радянських ветеранських організацій В.Бакушин, І.Герасимов, Д.Проценко, І.Хміль опублікували звернення “Хто насправді патріоти”, у якому звинуватили І.Юхновського в розколі єдиного ветеранського фронту і спробах реабілітувати ОУН і УПА⁶.

⁴ Вечірній Київ. – 1996. – 27 вересня.

⁵ Протистояння... – С. 14.

⁶ Ветеран України. – 1996. – № 20. – Жовтень.

Опоненти радянських ветеранів не приховували таких спроб, але не називали їх реабілітацією. Термін "реабілітація", вперше застосований після смерті Сталіна для судового виправдання жертв масових репресій, мав у собі досить цинічний підтекст: держава, що посилала на смерть за надуманими обвинуваченнями мільйони своїх громадян, тепер заявляла, що у жертв, виявляється, немає провини перед нею. У новій політичній реальності термін виглядав зовсім безглуздо, хоча керівники радянських ветеранських організацій цього не могли збагнути. Адже зміною державної символіки незалежна Україна демонструвала ідеологічну непричетність до тієї тоталітарної наддержави, із якою боролися українські націоналісти.

Під час установчого з'їзду Всеукраїнського об'єднання ветеранів його учасники поклали квіти до пам'ятника Слави, пам'ятника в Бабиному Яру, до Мінори на єврейському цвинтарі, на похованнях німецьких і польських солдат. Цим демонструвалася готовність до громадського примирення усіх ветеранів Другої світової війни, під якими б прапорами вони не воювали.

У листопаді 1996 р. за згодою А.Юхимчука при раді Організації ветеранів України була створена робоча група ветеранів-істориків і архівістів. До складу групи увійшли голова Комітету ветеранів війни проф. І.Хміль, кандидат філософських наук А.Войцехівський, проф. А.Шиловцев, колишній директор Київського обласного державного архіву Ю.Борщ та ін. Комітет ветеранів війни організував масштабну "петиційну" кампанію. Комісія А.Юхимчука одержала більше тисячі листів громадян, а також звернення та заяви від 82 громадських організацій із вимогами не допустити офіційного визнання ОУН і УПА. Організація ветеранів України збрала понад мільйон підписів під колективною заявою з обвинуваченнями на адресу ОУН і УПА⁷.

22-23 лютого 1997 р. Комітет ветеранів війни провів науково-практичну конференцію "Злочини ОУН і її формувань проти народів України й інших країн Європи". Конференція висунула вісім вимог до Верховної Ради України, що були викладені в офіційному листі голови ради Організації ветеранів України Івана Герасимова, главі українського парламенту Олександрові Морозу:

- про взяття під посилену охорону в архівах і опублікування документів і матеріалів про ОУН та її формування;
- про демонстрування на державному телебаченні відповідних кінофотодокументів і матеріалів судових процесів;
- про видання "Білої книги" - книги пам'яті всіх жертв оунівського терору;
- про прийняття закону, що прирівняв би ці жертви і їх близьких до учасників Великої вітчизняної війни;
- про пропозицію парламентам і урядам сусідніх держав засудити всі різновиди фашизму, у тому числі український;
- про вимогу покаяння оунівців за злочини, вчинені ними проти нашого народу і народів інших країн;
- про скасування самочинних постанов, прийнятих у західному регіоні щодо визнання колишніх пособників фашизму ветеранами війни;
- про моральний осуд будь-яких спроб сучасних адвокатів і послідовників націоналізму виправдати ОУН і її збройні формування, фальсифікувати

⁷ Ветеран України. - 1998. - № 51(91). - Березень.

історію, вчиняти знущання над пам'яттю героїв Великої вітчизняної війни, моральний і фізичний терор стосовно її ветеранів⁸.

Сукупність перерахованих вимог переконувє в тому, що керівництво радянських ветеранських організацій усвідомлено зайняло деструктивну позицію, відмовившись від спроб національного примирення.

Справді, залишаючись на компартійно-радянських позиціях, вони тим самим прийняли на себе моральну відповідальність за політичний режим, проти якого боролися свого часу українські націоналісти. "Білих плям" в історії більше нема, і ми знаємо усе, що відбувалося в процесі цієї боротьби. Як же можна вимагати покаяння від оунівців, не будучи морально готовими принести покаяння за усе те, що зробив сталінський режим у західних областях УРСР?

Звертає на себе увагу ставлення до націоналізму як такого. З контексту вимог випливає, що націоналізм в минулому і тепер підлягає моральному осуду. Для генерала І.Герасимова і його товаришів нічого не змінилося після 1991 року. У СРСР націоналізм будь-якого забарвлення підлягав не тільки моральному, але й політичному осуду. Вважалося, що демонстрація почуття любові до свого народу загрожує підірвати принцип "соціалістичного інтернаціоналізму" – евфемізм звичайної русифікації. Досить згадати гірку долю геніального вірша Володимира Сосюри "Любіть Україну", в якому газета "Правда" знайшла "націоналістичні відхилення".

Характерно, що у вимогах конференції радянських ветеранів, адресованих парламенту України, слово "український" зв'язується винятково з націоналізмом (під яким розуміється шовінізм) і фашизмом. Коли йдеться про народ, що живе в Україні, застосовується визначення "наш народ". Більшість конкретних вимог коментарів не потребує. Відзначимо лише, що "відповідні кінофотодокументи і матеріали судових процесів", що мали демонструватися на державному телебаченні, готувалися свого часу умільцями з відомства державної безпеки. У підготовці відкритих судових процесів вони набули великого досвіду, починаючи з кінця 20-х рр. – "шахтинська справа", справа "Промпартії", справа "Спілки визволення України" і т. п.

Відзначимо також безвідповідальність тверджень керівників ветеранських організацій про фізичний терор, нібито застосований в незалежній Україні стосовно ветеранів Великої вітчизняної війни. На жаль, вони праві в одному: у нинішній ситуації протистояння є чимало фактів морального терору стосовно ветеранів. Особливо погано почувають себе радянські ветерани, які живуть у західних областях, і ветерани УПА, яких доля (а точніше – радянська влада) закинула у східні області. Доказовим фактом морального терору щодо ветеранів УПА є проаналізовані тут вимоги.

Комісія А.Юхимчука повинна була виробити історичний і юридичний висновок з проблеми ОУН та УПА і представити його на розгляд Верховної Ради у березні 1997 р. Робоча група ветеранів – істориків і архівістів під керівництвом проф. І.Хміля розробила свої висновки і представила їх парламентській комісії. Після того, як ці висновки, що базувалися на стереотипах 40-х років, були відхилені, Комітет ветеранів війни 24 квітня 1997 р. звернувся безпосередньо до глави Верховної Ради Олександра Мороза. Кінцевий висновок цього документа звучав так: "Реабілітація злочинців ОУН і її формувань була б злочином проти правди історії; проти пам'яті мільйонів

⁸ Протистояння... – С. 170-171.

загиблих і покаланих у війні з фашизмом, проти совісті нинішніх і майбутніх поколінь нашою народом. Це було б злочином, рівнозначним моральному самогубству України”⁹.

Опоненти радянських ветеранів теж не втрачали часу даремно. У відповідь на документ, поданий І.Хмилем у Верховну Раду, референтура пропаганди ОУН опублікувала інформаційне повідомлення “До питання про так звану “злочинність” ОУН і УПА”. У ньому вказувалося: “провокаційна спроба обвинуватити українські політичні партії, що боролися за утворення держави, в антигуманізмі є спробою прикрити злочинну діяльність саме тієї державної влади, що утворила комуністичну ідеологію”¹⁰. Був створений комітет “Нюрнберг-2” під керівництвом народного депутата України Леся Танюка. До складу комітету, що повинен був зайнятися проведенням громадських судів на основі документів про злочинну діяльність КПРС, увійшли 42 організації”¹¹. 12 жовтня 1997 р. у Києві відбулося святкування 55-річчя утворення УПА. Ветерани Повстанської армії у своїй формі пройшли вулицями столиці.

28 травня 1997 р. Президент України доручив Кабінету міністрів створити урядову комісію з числа відповідальних працівників міністерств, відомств, державних установ і громадських організацій, до компетенції якої віднести питання вивчення діяльності ОУН-УПА і опрацювати офіційну позицію щодо діяльності цієї організації”. Урядова комісія була створена 12 вересня того ж року. Замість формулювання “перевірка діяльності”, що фігурувала у постанові президії Верховної Ради від 1 лютого 1993 р., була використана політично нейтральна формула “вивчення діяльності”.

Для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН і УПА при Інституті історії України НАН України була створена робоча група з співробітників цього інституту, а також Національного інституту стратегічних досліджень, Служби безпеки України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, Національного університету ім. Тараса Шевченка, Державного комітету архівів України.

23 грудня 1997 р. робоча група провела в Інституті історії України “круглий стіл” за участю різних політичних сил. Його метою було опрацювання програми науково-дослідних робіт для перевірки тверджень щодо ОУН і УПА – прихильників і супротивників цих структур. Організація ветеранів України відхилила таку постановку питання і категорично наполягали на тому, щоб Урядова комісія та її робоча група зосередили зусилля на “викритті злочинної діяльності ОУН-УПА”.

Через декілька днів голова Комітету ветеранів війни І.Хміль направив лист керівнику Урядової комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА, віце-прем’єр-міністру України В.Смолюю (у копії – голові Верховної Ради України О.Морозу). У ньому повідомлялося, що ветерани відмовляються від співробітництва з робочою групою, поки нею будуть керувати “перевертні-діланти”. Від Верховної Ради І.Хміль зажадав “закрити питання про оцінку діяльності ОУН-УПА відповідно до правди історії і вимог міжнародного права”. Якби парламент виявився не в змозі “закрити питання”, І.Хміль жадав

⁹ Протистояння... – С. 185.

¹⁰ Українське слово. – 1997. – 10 квітня.

¹¹ Там же. – 31 липня.

від Олександра Мороза винести його на всенародний референдум, сполучений із парламентарними виборами 29 березня 1998 р.¹²

Головним напрямком у діяльності робочої групи стала підготовка трьох взаємозалежних документів: короткого історичного висновку про діяльність ОУН і УПА; розгорнутої історичної довідки про діяльність ОУН і УПА, на матеріалах якої готувався історичний висновок; фундаментального збірника документів про діяльність ОУН і УПА, на матеріалах якого готувалася історична довідка.

Робоча група зосередила зусилля на виявленні документів ОУН і УПА, що відкладалися в процесі досліджуваних подій. Документи, що видавалися через багато років, не могли не корегуватися видавцем у власних політичних інтересах. Документи, які виходили із середовища супротивників ОУН і УПА, мали для робочої групи обмежену цінність. Було б несправедливо оцінювати УПА, базуючись на поглядах її ворогів. Особливу джерелознавчу складність являли радянські документи. У цих документах історичні факти не тільки фальсифікувалися, але й навмисно створювалися владою з розрахунком дискредитувати націоналістів в очах населення.

Важливим напрямком у діяльності робочої групи стало упорядкування переданого їй архіву. Він складався з документів громадських організацій і окремих громадян з проблем ОУН та УПА, адресованих Президенту України, Верховній Раді, Кабінету міністрів, іншим державним органам. Привести колосальну кореспонденцію в упорядкований стан було, насамперед, знаком поваги до людей, які сподівалися на те, що їхній голос дійде до високих інстанцій. Крім того, тільки у формі упорядкованих книг цей архів ставав доступним для тих інстанцій, що мали право і повноваження вирішувати справи державної ваги. Нарешті, аналіз архіву давав робочій групі орієнтири для наукового пошуку. Знаючи конкретні питання, котрі хвилювали людей, ми звертали увагу саме на них, коли підбирали архівні документи. 1999 р. робоча група опублікувала дві книги листів, звернень і заяв. У 2002 р. була опублікована ще одна книга, у яку увійшли матеріали за період із 1999 р. Було опубліковано також бібліографічні покажчики і покажчики архівних матеріалів з проблем ОУН та УПА. Бібліографічний покажчик публікацій за 1945–1998 р. має 170 сторінок. Особливо багато публікацій з'явилося в останньому десятилітті, тобто коли проблема ОУН та УПА набула загальнонаціонального звучання.

У серії праць робочої групи надруковані книги А.Кентія, І.Ільюшина, В.Нікольського, Ю.Шаповала й ін., у яких досліджені маловідомі сторінки історії ОУН і УПА. Однак головні зусилля було скеровано на виявлення, дослідження та публікацію архівних документів. Оскільки публікації здійснюються на поліграфічній ділянці Інституту історії України, яка має скромні виробничі можливості, фундаментальний збірник архівних документів видаватиметься окремими випусками.

Як уже вказувалося, закон від 22 жовтня 1993 р. залишив за межею соціальних пільг основну частину бійців УПА, тобто тих, хто включився в боротьбу після звільнення України від гітлерівських окупантів. Крім того, пільги не поширювалися на багатьох повстанців воєнного часу, обвинувачених радянськими судовими органами.

¹² Протистояння... – С. 188-193.

В епоху М.Хрущова були реабілітовані сотні тисяч “ворогів народу”. Слідчі КДБ запозичили підхід до формули обвинувачення своїх винахідливих попередників із ДПУ і МДБ у героя розповіді А.Чехова “Лист до ученого сусіди”: “цього не може бути, тому що цього не може бути ніколи”. Такий примітивний підхід виявився досить ефективним, щоб у короткі строки ліквідувати ГУЛАГ. Однак закон від 22 жовтня 1993 р. не дозволяє слідчим СБУ керуватися таким підходом. Потрібно конкретно розглядати всі документи у кожній кримінальній справі. А як у ній відокремити істину від неправди?

Колишній політв'язень К.Громик, доля якого закинула в Харцизьк, у березні 2001 р. написав листа керівникам країни такого змісту: “Усім нам уже за 70. Слава Богу, що усе ж дочекалися заповітної цілі – незалежної України, за яку боролися і страждали. Багато хто з нас дотепер не реабілітовані, тому що наші кати – спецслідчі і військові трибунали – добре постаралися, щоб навіки нас очорнити. Чого тільки в наших архівних справах немає?! Що ми і вороги народу, і прислужники фашистів (який цинізм!), і ще Бог знає що. Наші працівники СБУ, піднявши таку справу, відкладають її в чорну шухляду, повіривши тій безпардонній брехні, не вислухавши самої жертви та очевидців тих подій. Багато хто з нас хворіють, прикуті до ліжка, страждають від ран, а інвалідності оформити не можуть, тому що не учасники бойових дій. У Донбасі працюють два госпіталі для ветеранів Великої Вітчизняної війни, але нам туди дорога закрита”¹³.

З огляду на вади в законодавстві, у червні 2000 р. Кабінет міністрів доручив міністерству юстиції підготувати проект нового закону. Працюючи над текстом закону “Про відновлення історичної справедливості щодо борців за свободу і незалежність Української держави в період із 1939 р. до середини 50-х років”, міністерство звернулося в робочу групу при Інституті історії України НАН України. Робоча група ще не була готова сформулювати історичний висновок про ОУН та УПА (як не готова й дотепер). Це не означало, однак, що вчені, які роками вивчали проблему, не мали цілісного і досить-таки повного уявлення про всю сукупність фактів. Неготовність до остаточного висновку пояснювалася: неможливістю в короткий термін розвіяти міфи, котрі десятиліттями цілеспрямовано створювалися радянською владою. Історичний висновок повинен опиратися на комплекс перевірених, проаналізованих і опублікованих документів. Трудомістка робота з архівними документами продовжуватиметься до 2003 р. включно.

Потреба міністерства юстиції в документі, на який варто було опиратися при розробці законопроекту, прискорила його написання. Документ був названий попереднім варіантом історичного висновку про ОУН та УПА. У скороченому вигляді його опублікувала київська газета “День” (6 грудня 2000 р.), а в повному – журнал “Сучасність” (лютий 2001 р.). У засобах масової інформації вже з'явилося чимало відгуків на цей документ, і ми переконалися в корисності публікації попереднього варіанта: полеміка стала більш цілеспрямованою, виявилися її основні “болючі точки”. Стало зрозумілим, що опоненти частіше за все сперечаються не щодо проблеми ОУН та УПА, а по значно ширшому колу проблем, зв'язаних із переходом від ко-

¹³ Поточний архів робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА.

мандної до ринкової економіки, від тоталітарного до демократичного суспільства. Над учасниками дискусії тяжіє різний історичний досвід. Ті, хто сформувався як особистість у довоєнній Польщі, нерідко не можуть зрозуміти тих, хто з дитячих років виховувався за умов радянської дійсності.

Однак немає потреби концентрувати увагу читачів на історичному висновку про ОУН та УПА. Адже його ще нема, опубліковано лише попередній варіант. Більш змістовна дискусія розгорнулася навколо законопроекту "Про відновлення історичної справедливості щодо борців за свободу і незалежність Української держави в період із 1939 р. до середини 50-х років". Цей законопроект був розроблений з урахуванням попереднього варіанта історичного висновку про ОУН та УПА і у вересні 2000 р. розісланий громадським організаціям. Відгуки концентрувалися в Кабінеті міністрів України, а надалі направлялися в робочу групу істориків. Деякі з них друкувалися в газетах.

Аналізуючи ці відгуки, варто відокремлювати ветеранів воєнного часу від їхніх керівників. Інтереси перших і других не завжди збігаються. Високий моральний авторитет учасників Великої вітчизняної війни не може бути приватизований тими, для кого керівництво ветеранськими організаціями стало професією. Рада Організації ветеранів України на чолі з генералом Іваном Герасимовим розгорнула кампанію проти законопроекту. Президент України, Верховна Рада і Кабінет міністрів стали одержувати десятки листів-резолуцій із усіх кінців України з його нищівною критикою.

Аналіз листів свідчить про те, що в усіх відгуках на законопроект (винятків не спостерігалось) йшлося тільки про період Великої вітчизняної війни. Керівники ветеранських організацій майже не торкалися протистояння УПА і радянської влади в післявоєнний період. У центрі відгуків – вимога не прирівнювати бандерівців до радянських фронтовиків і не давати їм відповідних пільг.

Ця масова кампанія різко загальмувала проходження законопроекту. З осені 2001 р. фактично розгорнулася передвиборна кампанія. Законопроект було подано у Верховну Раду тільки восени 2002 р. Він знаходиться там й досі, але не розглядається по суті.

Дивним чином ніхто з критиків законопроекту не звернув уваги на те, що вістря критики спрямоване на проблему, котра вже знайшла законодавче розв'язання. Адже бійці УПА воєнного часу визнані учасниками бойових дій законом від 22 жовтня 1993 р. Незручно говорити, але неможливо залишити без уваги непрофесіоналізм офіційних документів ветеранських організацій. У них можна зустріти навіть такий оксиморон, як "бандерівці Мельника" (у листі радянських ветеранів Тернополя, переданому народним депутатом України В.Симонівим Адміністрації Президента України 22 березня 2001 р.)¹⁴.

Червоною ниткою у документах ветеранських організацій проходить теза про осуд українських націоналістів Нюрнберзьким міжнародним трибуналом. Зокрема у зверненні до керівників держави голова ради Організації ветеранів України І.Герасимов, голова Міжнародного українського союзу учасників війни В.Бакушин, голова ради Київської міської організації ветеранів війни В.Анастасіїв і голова Київської організації ветеранів Г.Кушницький пишуть: "Міжнародний трибунал, що відбувся в Нюрнберзі, із усією певністю

¹⁴ Там же.

встановив, що ватажки ОУН знаходилися у злочинній змові з владою фашистської Німеччини, метою якої було поневолення слов'янських народів, у тому числі українського, встановлення режиму нацистського гетто на завойованих землях, що передбачало знищення більшості населення Росії, України і Білорусії. Документально доведено, що вся злочинна діяльність ОУН–УПА здійснювалася у співробітництві зі спецслужбами рейху, зокрема абвера і гестапо”¹⁵.

У відповідь на це можна сказати, що перед утворенням УПА українські націоналісти дійсно прикладали великих зусиль, щоб знайти спільну мову з ворогами комуністичної Росії – німецькими націонал-соціалістами. Надати існуючим документам позачасовий характер, прив'язати документально зафіксовані спроби українських націоналістів “достукатися” до Берліна в період 1939–1941 рр. до Нюрнберзького процесу – це вдалий пропагандистський хід. Однак УПА не фігурує в матеріалах процесу. Усе процитоване у вищенаведеному зверненні – точно розрахована неправда.

Нюрнберзький процес не варто переоцінювати. Він мав трьох режисерів, що переслідували різні політичні цілі, але погоджували між собою дії, щоб домогтися кінцевого результату. Насамперед організатори домовилися про вилучення із розгляду неприйнятних для тієї або іншої сторони сюжетів. Сталін зокрема домігся того, щоб на процесі не фігурували радянсько-німецькі відносини у період із 23 серпня 1939 р. до 22 червня 1941 р. з таким же успіхом він міг домогтися розгляду на процесі (і відповідного осуду) питання про відносини нацистів і українських націоналістів. Однак політичної потреби в цьому не виникло, і сторони домовилися про те, що трибунал зосередиться на діяльності керівників Третього рейху.

Варто додати до цього, що в СРСР матеріали Нюрнберзького процесу ретельно відфільтровувалися: радянському керівництву не була потрібна вся правда про гітлерівську Німеччину, аж надто вона нагадувала їх власну країну. За післявоєнний період матеріали Нюрнберзького процесу видавалися в СРСР три рази. Останнє видання 80-х рр. було найповнішим, але й воно містило не більше третини матеріалів багатотомного англomовного серіалу 40-х рр., опублікованого у Нюрнберзі.

Дотепер не можна сказати, коли проблема ОУП–УПА набуде суто наукового історичного інтересу. Занадто великим є розрив між тим, що насправді трапилося і тим, що утвердилося в історичній пам'яті завдяки цілеспрямованій пропаганді.

---

¹⁵ Коммунист. – К., 2001. – 1 марта.